

A GLOBALIZÁCIÓ HATÁSA AZ EMBERI JOGOKRA*

Szabó Gábor, a Pécsi Tudományegyetem ÁJK Politikatudományi és Társadalomelméleti Tanszékének docense 2008-ban megvédett doktori értekezését szerkesztette – úgy a tudományos, mint az érdeklődő nem szakmai közönség figyelmére méltó – átfogó monográfiává. A kötet amellet, hogy – az eddigi tudományos eredmények kiegészítésével – kielégíti a szakmai követelményeket, közérthető nyelvezete, világos fogalmazása miatt a témában eddig nem járatos laikusokat is erős kézzel vezeti új (gondolkodásra kényszerítő és késztető) ismeretekhez.

Célom ehelyütt, hogy felkeltssem azok figyelmét, akik eddig még nem találkoztak Szabó Gábor munkájával, s röviden megindokoljam, miért érdemes ezt a kötetet kézbe venni. Megjegyzendő, hogy jelen recenzió tudatosan kerüli az erős kritikai hangvételt. A mű szerzője ugyanis markáns véleményt fogalmaz meg napjaink nemzetközi kapcsolatairól: lehet vitatni a megállapításait és egyetérteni is lehet velük, mindenesetre mint recenzens, tiszteletben tartom kritikai észrevételeit. És mint bármelyik olvasó, hol vitatkozom vele, hol pedig ráismerek a saját elképzeléseimre. A könyv egyik érdeme éppen ez: hogy a passzív befogadás helyett folyamatosan a gondolatok továbbfűzésére készíteti olvasóját.

A fentiek fényében lássuk elsőként a kötet kulcszavait, a sarokkövekként szolgáló központi kategóriákat. Vissza-visszatérően, voltaképp minden megállapítást átszöve három meghatározó elem vonul végig a kötetben: az emberi jogok egyetemességének, a globalizációnak és a fenntartható fejlődésnek a komplex kérdésköre. E három vezérmotívum mibenlétének és egyúttal bonyolult viszonyrendszerének bemutatását tűzte ki célul s valósította meg a szerző munkája során. E kulcsfogalmak mellett – ezeket kiegészítve és tovább magyarázva – lényegi szerepet kapnak az értekezésben az alábbi kategóriák is: modernizáció, nyugati kultúra kontra fejlődő világ, posztgyarmati erőszak, az egyenlőtlenségek világa, globális problémák, globalizációkritika, alternatív globalizáció, etikai elvek, egyetemes humanizmus, transznacionális civil mozgalmak, demokráciadeficit, humanitárius intervenció, szegénys-

ség, humánus fejlődés, világpiac, liberalizmus, globális társadalmi szerződés, technológiatranszfer, „új gazdasági világrend”, interdependencia, multilaterális együttműködés, technokrata világuralom, új hatalmi elit, állami szuverenitás, szupraterritorialitás, nemzetközi szervezetek reformja stb. Mind-mind már önmagukban is napjaink rengeteg vitára készítő, számos kérdést felvető jelenségei; kaleidoszkópszerűen színes, emellett térben és időben változó megítélésű, más-más képet mutató folyamatokra utalnak ezek a fogalmak. A szerző ráadásul e komplex kérdések mindegyikét egy még tágabb, így még összetettebb problémakörbe helyezi, vállalkozva így egy ugyancsak nem egyszerű feladatra, e komplexitás minél egyszerűbb és érthetőbb megragadására s átadására.

A kulcskategóriák rögtön sugallják: multidiszciplináris művel állunk szemben (köszönhetően a szerző jogász, filozófusi és politológusi végzettségének). Az olvasó lépten-nyomon tapasztalhatja: cikázunk a tudományterületek között. Hol filozófiai – politikai filozófiai és jogfilozófiai – mélységekkel szembesülünk, hol a nemzetközi kapcsolatok tudományának friss áramlataival ismerkedünk, hol a környezetjogász, hol viszont a gazdasági szakember bőrébe bújva elemezzük napjaink kritikus folyamatait, máskor pedig nemzetközi jogi kérdések vizsgálatába bonyolódunk.

Miként is birkóznak meg a könyv fejezetei e komplex problémaegyüttes feldolgozásával? Lássuk sorban!

Az I. fejezet, mintegy felvezetésként, elméleti megalapozásul, a nemzetközi kapcsolatok főbb elméleti irányzatainak lényegi elemeivel ismerteti meg az olvasót. Olyan szerzők munkásságának velős és lényegre törő összefoglalását – s egyben kritikáját – adja e fejezet, mint Machiavelli, Hobbes, Kant, Mill, Bentham, Gramsci, Morgenthau, Waltz, Hedley Bull, Raymond Aron, Michael Zürn, Scholte, Prebish, Cardoso, Wallerstein, Andre Gunder Frank, Leslie Sklair, Antonio Negri és Michael Hardt, Korten, Galtung, Cox, Fukuyama, Keohane, Rosenau, Rawls, Ulrich Beck stb.

* Szabó Gábor: *Szétszakadó világunk. A globalizáció emberi jogi kockázatai*, Pécs, Publikon, 2010, 232 oldal.

Aki tehát a nemzetközi kapcsolatok tudományának legfontosabb paradigmáival kíván megismerkedni, az önálló monográfiaként is helytálló I. fejezet révén összefoglaló képet kaphat mind a strukturális realizmusról, mind a nemzetközi társadalom koncepcióról, a világrendszer-, a dependencia-, az igazságosság- vagy a kritikai elméletről, a biliárdgolyó modelltől vagy akár a „történelem vége” koncepcióról, s a sort még hosszan lehetne sorolni. Ezen elméleti irányzatok bemutatása ugyanakkor nem öncélú. A szerző minden egyes esetben szerző úgy ad átfogó képet egy-egy paradigmáról, hogy egyúttal elemzés tárgyává teszi: miként vélekedtek a nemzetközi kapcsolatok elméletének teoretikusai az általa központivá tett kérdéstről, a globalizáció és az emberi jogi rendszer kapcsolatáról.

S hogy a globalizáció komplex jelenségcsokrának megismerésében, megértésében segítse olvasóját, a szerző nyitó problémafelvetésként a globalizáció fogalmának megannyi aspektusával szembesít bennünket az e – megfoghatatlannak tűnő, ezúttal azonban a lehető legteljesebb módon megragadott – jelenséget definiálni kívánó, jellegzetességeit kidomborítani igyekvő legelső alfejezetben.

A címe szerint „a hatalom és a terület viszonyának változásairól” szóló II. fejezet fókuszában a globalizáció következtében átalakuló, átértékelődő „területiség” ugyancsak összetett kérdésköre áll. Elentétes, egyúttal egymást kiegészítő folyamatok értékelése következik: hogyan és miért lehetséges, hogy napjaink világát egyszerre jellemzi a helyhez kötöttség fellazulása és a röghöz kötöttség egyidejű jelenléte? Milyen folyamatokat indított el a javak, a tőke, a személyek és a munkaerő szabad, határokon átvándorlása? Milyen aszimmetria mutatkozik e mobilitási tényezők között?

S a kérdések csak sorjáznak. Elsősorban lokális és nemzeti vagy globális és nemzetközi keretek között lehet választ adni a válságokra? A szupranacionalitás vagy szubnacionalitás lesz a domináns értelmezési és problémamegoldó keret a XXI. században? Kik a nemzetközi kapcsolatok főszereplői? Továbbra is az államok? Netán új hatalmi centrumokkal kell számolnunk? Territoriális alapú vagy attól elszakadó szerveződések formálják immár világunkat? Milyen kihívásokkal szembesülnek globalizált világunk államai? Milyen változásokon mennek át? Van-e lehetőség a „világkormányzat” megteremtésére? Milyen viszonyrendszer húzódik napjaink két együttesen jelentkező tendenciája, a regionalizáció és a globalizáció mögött?

Hol húzódik erkölcsi kötelezettségeink határa: államunk határainál, vagy pedig léteznek kötelezettségeink, van felelősségünk azokon túl is? Mekkora

a távolság a döntéshozók és a döntés érintettjei között? Miért jár az „új elit” megjelenése egyre súlyosbodó demokráciadeficittel? Miért és miként kellene reform alá venni a WTO és az IMF struktúráját, működését?

Kik és hogyan képviselik a globalizáció lelkiismeretét? Hogyan képesek elérni a környezetvédő és emberijog-védő irányultságú nemzetközi NGO-k a döntéshozatal decentralizációját és kontrollálhatóságát? Miként, milyen eszközökkel igyekeznek kordában tartani és visszaszorítani a transznacionális civilmozgalmak, a „globális civil társadalom” a globalizáció negatív tendenciáit? Mennyire erősek (illetve mennyire kell hogy erősek legyenek) az ő pozícióik?

E rengeteg kérdés az olvasót is folyamatosan megfontolásra készteti. A szerző azonban nem hagyja magára az e problémákat mélységeiben netán még nem ismerő olvasóját. Egyetlen általa felvetett dilemmát sem hagy megválaszolatlanul, bár természetükből adódóan nemegyszer óhatatlanul nyitva maradnak e kérdések. S ami szintén fontos: a szerző határozott álláspontja ugyan abszolút világosan kiviláglik, olvasóját mégsem szorítja béklyók közé. Épp a problémák komplex körbejárása esélyt ad, lehetőséget teremt a másként gondolkodásra, illetve a továbbgondolásra, alternatív megoldások, más kritikai szempontok kiértékelésére is.

Hasonlóan érdekfeszítő problémákat vet fel a „fejlődés, szabadság, emberi szükségletek” hármas kérdéskörét körbejáró III. fejezet is. Szabó Gábor itt annak a problémának a kifejtésére vállalkozik, hogy létezik-e koherencia az emberi jogi értékek – vagyis a polgári és politikai, illetve a gazdasági, szociális és kulturális jogok, továbbá az úgynevezett szolidaritási jogok – között. Okfejtése alátámasztására s egyúttal érzékletes bemutatására, magyarázatára szemléletes modelleket vázol fel az olvasó számára.

Megismerkedhetünk például az emberi jogok „mágikus háromszögével”. E triangulum egy-egy csúcsába a szerző az úgynevezett negatív, valamint az úgynevezett pozitív szabadságjogokat, valamint a „politikai részvétel szabadságát” helyezi. Érdekes átgondolnunk e séma segítségével, miként viszonyulnak egymáshoz, hogyan hatnak egymásra, miként feltételezik egymást az egyes jogcsoportok.

Az emberi jogok rendszerének kifejtését és megértését egy másik – immár négyelemű – modell is segíti: a személyek integritáshoz fűződő jogait, az alapszükségletekhez fűződő jogokat, a politikai szabadságjogokat, végül a gazdasági alapjogokat struktúrába rendező modell. A „négy pólus” közötti összefüggésekre történő rávilágítás újabb adalékokkal szolgál azok számára, akik az emberi jogok struktú-

ráját a maga teljességében kívánják megérteni. Tanulságos ismételten végiggondolni, hogy a konkuráló (valóban konkuráló?) értékek milyen viszonyban állnak egymással. Kioltják vagy épp ellenkezőleg, erősítik egymást? Korlátozni kell-e az egyiket, hogy a másik érvényesülhessen? Ha csorbítjuk az egyiket, annak egyenes következménye-e a másik sérülése is?

E generális kérdések a következő dilemmákat vetik fel: A gazdasági növekedés együtt jár a polgári és politikai jogok erősödésével? A szociális szférát kell megnyirbálni az előrehaladás érdekében? A gazdasági növekedés egyenlőtlenséget szül? Vagy épp ellenkezőleg: az egyenlőtlenség generálja a fejlődést?

A szerző a feleleteket a globalizáció prizmáján keresztül igyekszik megadni. S a válaszadás közben egyúttal felvet egy következő, sokszorosan sokrétű kérdést is: a világgpiaci integráció elutasítása, illetve elmaradása szükségszerűen és feltétlenül a szegénység állapotát konzerválja? Vagy épp ellenkezőleg: a globális gazdasági vérkeringésbe történő bekapcsolódás adott esetben az ország marginalizációját okozhatja?

Amint a könyv egészéből, úgy ebből a fejezetből is kitűnik: Szabó Gábor nem elégszik meg pusztán jelenünk nemzetközi történéseinek bírálatával, hanem egyúttal törekszik a követhető, követendő új utak felvázolására is, alternatív fejlődési modellekre irányítja rá a figyelmet. Álláspontja szerint a fejlődésnek nem pusztán a gazdasági növekedést, de azzal párhuzamosan az emberi jogi helyzet javítását, illetve az életminőség mindenki számára elérhető növelését is kell jelentenie. A cél: a – széles értelemben vett – emberközpontú fejlődés.

A fejezet zárásaként a szerző ismételten, immár egy újabb aspektusból, éles kritikával illeti a világméretű egyenlőtlenségek fokozódását hozó globalizációt. Ezúttal a „posztgyarmati erőszak és elnyomás” jellegzetes forrásait veszi sorra: a globális méretekben jelentkező militarizálódást, a szűkülő erőforrásokért folytatott küzdelmet, valamint az emberi jogi hiányosságok komparatív előnyként történő kiaknázását. S – maradv a fejezet egészét átható kölcsönhatások hangsúlyozásánál, elemzésénél – a terrorizmus és a klasszikus szabadságjogok viszonyrendszerének mint napjaink kurrens dilemmájának a fejtegetése tesz pontot e gondolkör végére.

Végül – mintegy kiteljesítve a monográfia tán leghangsúlyosabbnak szánt üzenetét – a IV. fejezet az emberi jogok egyetemességének problematikáját boncolgatja. A kérdéskört több oldalról is körbejárva határozott állásfoglalást fogalmaz meg arról, miért érvelhetünk és miért kell érvelnünk az emberi jogok univerzális érvényesíthetősége mellett, szem-

ben az erkölcsi, illetve a kulturális relativizmus felfogásával.

A voltaképpen a kötet egészét végigkísérő, vizs-
zaterőn fel-felbukkanó kérdést – csupán a nyugati civilizáció sajátja, vagy épp ellenkezőleg? univerzális értékkel bírnak az emberi jogok? – a szerző e záró fejezetben újra, s immár minden részletre kiterjedően vizsgálja. Álláspontja egyértelmű: létezik olyan egyetemes morális minimum, amely mindenütt és mindenki által követendő és tisztelendő. Függetlenül az egyébiránt kétségtelenül hatalmas civilizációs, kulturális különbségektől. Igenis léteznek egyetemes, mindenkit egyenlő mértékben megillető emberi jogok, s ennek relativista alapú megkérdőjelezése csak zsákutcába vezet. A relativisták legfőbb érve, mely szerint nem lehetünk „színvakok” a kulturálisan színpompás világunkat jellemző civilizációs különbözőségekkel szemben, könnyen visszaüthet, s vakká tehet az egyértelmű jogsértések megítélésakor.

A szerző nem csupán hitet tesz s egyúttal érvel az univerzális standardok mellett, de meg is nevezi, mely emberi jogokat tartja mindenki által elfogadhatónak, illetve elfogadandónak. Álláspontja szerint az élettől és a szabadságtól való önkényes megfosztás tilalma, a rabszolgaság vagy a kínzás tilalma minden kétséget kizáróan a globálisan érvényesítendő emberi jogok minimumához tartoznak. Általánosságban: a létfenntartáshoz és a személy biztonságához fűződő emberi jogokat tekinti egyetemesnek.

Az univerzális értékek melletti meggyőző argumentációt az elméleti okfejtés mellett konkrét példák is erősítik: Suharto Indonéziájától Mobutu Zairén át az embertelen indiai „tradíciókig” a példák hosszú sora sugallja, hogy tévútra vezet, ha relativistaként, a kulturális-civilizációs különbségekre hivatkozva nem emeljük fel a szavunkat az univerzálisan elítélendő jogsértésekkel szemben.

Megjegyzendő, hogy a monográfiát végigkíséri az elvi és a gyakorlati síkú érvelés dichotómiája. A szerző színes, változatos „világfalunk” megannyi szegletéből vett, közismert vagy kevésbé ismert példákkal támasztja alá a gyakorta filozófiai mélységekbe alászálló elvi alapvetéseit, érthetőbbé, világosabbá téve, közelebb hozva olvasójához az első blikkre netán túl távolinak, túlságosan megfoghatatlannak tűnő gondolatokat. A globalizációkritika egyúttal maga is „globálisan” merít a kemény bírálat jogosságát alátámasztó példák sorából: a Niger-deltájától Nyugat-Bengálián át az indiai Bhopal városáig; Eritreától Iránon át Zairéig, Indonéziáig, a Karib-szigetekig, Mexikóig, Bolíviáig. Ennek során szembesülhetünk a rengeteg visszaállással, kihívással, problémával, amelyek egy részére megoldást kí-

nál, más részére pedig lehetséges alternatívákat vázol a szerző.

Összegzésként s visszatérve e recenzió kiindulópontjához: kinek érdemes a kezébe vennie Szabó Gábor munkáját? Mindazoknak, akik megalapozott globalizációkritikára kíváncsiak. Akik választ keresnek arra a kérdésre, miként érvényesíthetők etikai szempontok a nemzetközi kapcsolatok terén. Akik az emberi jogok rendszerének mély összefüggéseit kívánják megismerni. Akik a globális problémák (humánus) kezelését, megoldását szívügyüknek tartják.

Akik szeretnek – a világpolitika és világ gazdaság szintjén is – az események mögé látni, s a fecsegő felszín helyett elmélyülni a kölcsönhatások bonyolult kapcsolatrendszerében. Akik maguk is folyton kérdésekbe ütköznek s kérdésekkel szembesülnek, egyszersmind kutatják is a válaszokat napjaink nemzetközi történéseit látván.

Akik a globalizáció megingathatatlan hívei. Akik a globalizáció elkötelezett bírálói. Akik feltétel nélkül hisznek az emberi jogok egyetemességében. Akik számára evidencia a kulturális relativizmus alaptétele. Akik szerint a nemzetközi kapcsolatok kizárólag hatalmi és erőviszonyok. Akik szerint a moralitásnak is kiemelkedő szerepet kell játszania a világpolitikában. A szerző ugyan egyértelmű álláspontot foglal el valamennyi – napjainkat jellemző – dilemma esetében, érvrendszere azonban mindkét „tábor” számára megfontolandó.

S végül a könyv legfőbb érdeme: rengeteg mindenre választ kapunk ugyan, de majdnem ennyi dilemmát nyitva is hagy a szerző, s szintén ugyanennyi további kérdést vetnek fel még bennünk az olvasottak. A diskurzus hol egyetértő, hol vitatkozó, kinél azonos, kinél pedig teljesen különböző hullámhosszon folyik az olvasó és a szerző között, mindenesetre a diskurzus állandó – érdemes belelépni.